

Erken Dönem Ulûmu'l-Kur'ân Literatüründe Münâsebâtü'l-Kur'ân'ın İzlerine Dair Bir İnceleme: Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân ve el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân Örneği

Ersin KABAKCI | 0000-0002-0913-8087

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | ersinkabakci@hitit.edu.tr

Hitit Üniversitesi | 01x8m3269

Tefsir | Çorum, Türkiye

Öz

Münâsebâtü'l-Kur'ân, tefsir ilminde ve özellikle de Ulûmul-Kur'ân'da önemli bir husus olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bu ilimle ilgili kayda değer müstakil bir literatürün oluştuğu görülmektedir. Münâsebât ilmini dikkate alan tefsir faaliyetlerinin Zemahşeri ile başladığı, Fahreddin Razi ile sistemleştiği yönünde bir kanaat bulunmaktadır. Bu ilme yönelik müstakil literatürün ortaya çıkışının ise daha geç dönemlere rastladığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle hicri altıncı asırdan önce münâsebât meselesine ilişkin bir içeriğin eserlere yansımadağı yönünde yaygın bir düşünce ortaya çıkmıştır. Bu makale, 2020 yılında "Ayetler Arası Münâsebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihî Kökenine Yönelik Bir Sorgulama: Tefsîru Mukâtil Örneği" adlı makale çalışmamızda ortaya konulan "Mushaf tertibinin bağlayıcılığının münâsebâtı dikkate alan okumaların daha erken dönemlerde başlamasına yol açtığı" hipotezinden hareket etmektedir. Nitekim Tefsîru Mukâtil özelinde yapılan inceleme, münâsebâta dair yorumların tarihinin erken dönem tefsirlere uzandığını göstermektedir. Makale, erken dönem ulûmu'l-Kur'ân literatüründe münâsebât ilminin nüvelerini ve izlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. İlgili literatürün araştırmaya dâhil edilmesi, münâsebâtü'l-Kur'ân'la ilişkili ilimlerin ve konu başlıklarının bulunmasından ileri gelmektedir. Bu kapsamda makalede İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*'ı ve Hâris el-Muhasibi'nin (ö. 243/857) *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân*'ı içerikleri bakımından münâsebâtü'l-Kur'ân bağlamında analiz edilmektedir. Söz konusu analizlerde, Zemahşeri ve Razi tefsirleriyle mukayeseli bir yöntem benimsenmektedir. Araştırma neticesinde, erken dönemde münâsebât konusunun gerek "müskil" meseleler arasında gerekse "üslûbu'l-Kur'ân", "takdim-tehir" gibi başlıklar altında yer bulduğu tespit edilmektedir. İlgili başlıklarda yer verilen ayetlerin, Zemahşeri ve Razi tefsirlerinde münâsebât merkezli bir bağlamda ele alınması, münâsebâtü'l-Kur'ân'ın tarihine ilişkin kayda değer bir bulgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmanın sonuçları, müteakip ulûmu'l-Kur'ân literatüründe de münâsebât ilminin izinin sürülmesinin bir gereklilik olduğu fikrini desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Ulûmu'l-Kur'ân, Münâsebâtü'l-Kur'ân, Müskil, Takdim-Tehir.

Atıf Bilgisi

Kabakcı, Ersin. "Erken Dönem Ulûmu'l-Kur'an Literatüründe Münâsebâtü'l-Kur'ân'ın İzlerine Dair Bir İnceleme: *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân* ve *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân* Örneği". *Rize İlahiyat Dergisi* 23 (Nisan 2023), 19-29.

<https://doi.org/10.32950/rid.1263521>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 13.03.2023	Kabul Tarihi: 11.04.2023	Yayın Tarihi: 20.04.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale, 25-26 Kasım 2022 tarihinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde gerçekleştirilen "Asır Asır İslâmî İlimler: Hicri Üçüncü Asrın İslâmî İlimlerin Gelişimindeki Yeri Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan "Hicri Üçüncü Asırda Ayetler Arası Münasebet Meselesinin İzine Dair Bir İnceleme" başlıklı özet bildiriden üretilmiştir.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

An Analysis of the Traces of *Munāsabāt al-Qurʾān* in the Early ‘Ulūm al-Qurʾān Literature: The Case of *Taʾwīl Mushkil al-Qurʾān* and *al-ʿAql wa Fahm al-Qurʾān*

Ersin KABAKCI | 0000-0002-0913-8087

Asst. Prof | Author | ersinkabakci@hitit.edu.tr

Hitit University | [ROR: 01x8m3269](https://ror.org/01x8m3269)

Tafsir | Çorum, Türkiye

Abstract

Munāsabāt al-Qurʾān has been evaluated as an important issue in the field of tafsir and especially in the ‘ulūm al-Qurʾān. In addition, it is observed that there is a remarkable independent literature related to this science. There is a conviction that the tafsir works that take munāsabāt al-Qurʾān into account started with Zamakhsharī and systematized with Fakhrudīn al-Rāzī. It is a known fact that the appearance of independent literature on this science coincides with later periods. For this reason, an opinion arose that a content related to this issue was not reflected in the works before the sixth century AH. This article is based on the hypothesis that "The authority of the Muṣḥaf arrangement lead the readings taking the munāsabāt into account to earlier periods" put forward in the article titled "An Investigation on the Historical Origin of the Reflections of Relations among the Verses to the Tafsirs: The Case of Tafsir Muqātil" in 2020. As a matter of fact, the analysis made in the context of Tafsir Muqātil has shown that the history of the munāsabāt-based interpretations extends to the early tafsirs. This article aims to identify the cores and traces of munāsabāt al-Qurʾān in the early ‘ulūm al-Qurʾān literature. The inclusion of the relevant literature in the research is due to the existence of sciences and subject headings related to munāsabāt al-Qurʾān. In this context, Ibn Quṭayba's (d. 276/889) *Taʾwīl Mushkil al-Qurʾān* and Ḥārith al-Muḥāsibī's *al-ʿAql wa Fahm al-Quran* are analyzed in terms of content in the context of munāsabāt al-Qurʾān. In these analyses, a comparative method is adopted with the tafsirs of Zamakhsharī and Rāzī. As a result of the research, it has been revealed that the subject of munāsabāt in the early period is included both among the "mushkil" issues and under the titles such as "uslūb al-Qurʾān", "taqdīm-ta'khīr". The fact that the verses discussed in the related titles were included in a munāsabāt-centered context in Zamakhsharī and Rāzī tafsirs has emerged as a remarkable finding regarding the history of the munāsabāt al-Qurʾān. The results of this research support the idea that it is a necessity to follow the traces of munāsabāt al-Qurʾān in the subsequent ‘ulūm al-Qurʾān literature.

Keywords

Tafsir, ‘Ulūm al-Qurʾān, Munāsabāt al-Qurʾān, Mushkil, Taqdīm-ta'khīr

Citation

Kabakci, Ersin. "An Analysis of the Traces of Munāsabāt al-Qurʾān in the Early ‘Ulūm al-Qurʾān Literature: The Case of *Taʾwīl Mushkil al-Qurʾān* and *al-ʿAql wa Fahm al-Qurʾān*". *Rize Theology Journal* 23 (April 2023), 19-29.

<https://doi.org/10.32950/rid.1263521>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 13.03.2023	Date of Acceptance: 11.04.2023	Date of Publication: 20.04.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. This article has been derived from the symposium paper titled "An Analysis on the Traces of the Relationship Among the Verses in the Third Hijri Century" presented at the "Islamic Sciences through Centuries: International Symposium of the Place of the Third Century of Hijri in the Development of the Islamic Sciences" held at Istanbul University Faculty of Theology on 25-26 November 2022.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Münâsebâtü'l-Kur'ân, ayet ve sureler arasındaki münâsebeti konu edinen müstakil bir Kur'ân ilmidir. Mushaf tertibi itibarıyla Kur'ân ayetleri ve sureleri arasında münâsebet olduğu düşüncesinin gerisinde, söz konusu tertibin tevkîfî (ilahi temelli) olduğu düşüncesinin önemli bir yer tuttuğu ifade edilmelidir. Nitekim ayetlerin tertibinin tevkîfî olduğu konusunda icma vardır. Surelerin tertibinin ise içtihadî olduğunu düşünenler olduğu gibi bir kısmının ya da tamamının tevkîfî olduğunu iddia edenler bulunmaktadır.¹ Diğer yandan Kur'ân'ın Mushaf hâlini almasının ardından, tedricen nazil olan sözlü vahyin, yazılı kitap telakkisine evrilmesi de bu ilme yol veren bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Münâsebâtü'l-Kur'ân, tefsir ilminde ve ulûmu'l-Kur'ân edebiyatında önemli bir yere sahip olup hakkında kayda değer bir literatür oluştuğu bilinmektedir. Münâsebat ilmine dikkat çeken ilk ismin Ebubekir Nisaburi (ö. 324/936) olduğu, bu ilmi dikkate alan tefsir faaliyetlerinin Zemahşeri (538/1144) ile başladığı ve Fahreddin Razi'yle (ö. 606/1210) sistemleştiği yönünde kanaat ulemâ nezdinde revaç bulmuştur. *Burhân* ve *İtkân* gibi klasik ulûmu'l-Kur'ân eserlerinin münâsebat bahisleri ve bu ilim bağlamında yapılan çağdaş araştırmalar, bu kanaatin yerleşmesinde etkili olmuş görünmektedir.² Esasen münâsebat ilminin izlerinin, Taberi'nin *Câmi'u'l-Beyân*'ında da görüldüğüne, müellifin kendi tercihlerini desteklemek için ayetler arası münâsebate referans verdiği bazı örneklerin bulunduğuna değinen çalışmalar³ da bulunmaktadır. Bununla birlikte münâsebat ilminin tarihinin hicrî altıncı asırla başlatıldığı şeklinde genel bir kanaatin hâkim olduğu fark edilmektedir. Bu makale, 2020 yılında "Ayetler Arası Münâsebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihî Kökenine Yönelik Bir Sorgulama: Tefsîru Mukâtil Örneği" adlı çalışmamızda ortaya konulan "Mushaf tertibinin bağlayıcılığının münâsebatı dikkate alan okumaların daha erken dönemlerde başlamasına yol açtığı" hipotezinden yola çıkmaktadır. Adı geçen makalede Zemahşeri ve Razi tefsirlerinde görülen ayetler arası irtibatlandırmaların Mukatil tefsirinde de belirli bağlaçlar ve edatlar aracılığıyla yapıldığının örnekleri verilmektedir.⁴ Erken dönem tefsir faaliyetlerinin rivayet ağırlıklı karakteri düşünüldüğünde münâsebatı dikkate alan okumaların tefsirlerde merkezî bir unsur olmaması anlaşılır bir durumdur. Ancak *Tefsîru Mukâtil* özelinde yapılan bahsi geçen çalışma, meselelerin tarihi arka planına ilişkin yeniden bir inceleme yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu makalede ise münâsebat ilmine dair nüvelerin erken dönem tefsirlerin yanı sıra ulûmu'l-Kur'ân literatürünü de içine alan daha geniş bir perspektiften aranması gerektiği ileri sürülmektedir. Bunun nedeni, erken dönem ulûmu'l-Kur'ân eserleri içinde münâsebatı ilişkin içerik arz edebilecek ilimlerin mevcudiyetidir.

Söz gelimi, nazmu'l-Kur'ân; Kur'ân'ın lafız, mana ve tertip bakımından insicamlı olduğu düşüncesinden neşet etmektedir.⁵ İ'câzu'l-Kur'ân, mu'ciz bir kelam olan Kur'ân'ın tertibinin de i'caz vecihleri arasında bulunduğunu savunmaktadır.⁶ Müşkilü'l-Kur'ân, ilk bakışta aralarında tenakuz ve ihtilaf vehmi uyandıran ayetleri konu edinmesi⁷ itibarıyla ayet içi ve ayetler arasındaki anlamlı irtibatı ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu örnekler, münâsebâtü'l-Kur'ân'ın ilk nüvelerinin ulûmu'l-Kur'ân literatürü içinde de aranması gerektiği düşüncesini desteklemektedir.

Bu bağlamda makalede erken dönem ulûmu'l-Kur'ân eserlerinden ikisi incelenmektedir. Bunların ilki, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlu Müşkilü'l-Kur'ân*'ıdır. Eser, Kur'ân'da çelişkiler bulunduğu iddialarına yanıt verme maksadıyla yazılmıştır. Bu eserde, Kur'ân metninde düzensizlikler bulunduğu yönündeki ithamlara değinilmesi, münâsebat konusuna yer veren bir içeriğin bulunabileceği varsayımını gündeme getirmektedir. İkincisi ise Hâris el-Muhasibi'nin *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân*'ıdır. Bu eserde *fi esâlibi'l-Kur'ân* gibi başlıkların yer alması, münâsebat meselesine ya da bu konuya dair vurguların izine rastlanabileceği varsayımını anlamlı kılmaktadır. Bahsi geçen eserler, münâsebat ilmi bağlamında bu makalede "Ayet İçi Münâsebet," ve "Ayetler Arası Münâsebet" başlıkları altında içerik analizine tabi tutulmaktadır. Bu tahlil, Zemahşeri ve Razi tefsirleriyle mukayeseli bir zeminde gerçekleştirilmektedir.

¹ Celaleddin Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008), 134-138; Muhammed Abdulazim Zürcani, *Menahilu'l-İrfân fi Ulumi'l-Kur'ân* (Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 346-352.

² Örneğin bk. Bedreddin Zerkeşi, *el-Burhân fi'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (Kahire: Mektebet-ü Dâri't-Türâs, ts.), 1/36-37; Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 630-631; Mehmet Faik Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 39-40; Mustafa Çetin, "Ayetler ve Sureler Arasındaki Münâsebet ve Insicam", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 507-508.

³ Nureddin İtir, "Münâsebet İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Önemi", çev. Eyüp Kaya, *İslami İlimler Dergisi* 1/2 (2006), 238.

⁴ Ersin Kabakçı, "Ayetler Arası Münâsebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihî Kökenine Yönelik Bir Sorgulama: Tefsîru Mukâtil Örneği", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (30 Ekim 2020), 420-442.

⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 645-648; Sedat Şensoy, "Nazmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/464 vd.

⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 648; Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/403 vd.

⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 475; Adem Yerinde, "Müşkilü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/164.

1. Ayet İçi Münâsebet

Münâsebât ilminin kapsamına bakıldığında niceliksel açıdan inceleme konusu edilen en küçük birimin bir ayet içindeki harflere kadar indirildiği görülmektedir. Nitekim Razi tefsirinde münâsebâtın yerini konu edinen bir çalışma, ayet içi münâsebet konusunu bu kapsamda birkaç başlıkta ele almaktadır. Bunlar; bir ayet içinde harflerin uygunluğu ve lafız-mana münâsebeti, bir ayetteki cümleler arasındaki münâsebet ve bir ayetin başı ile sonu arasındaki münâsebettir.⁸ Mesela Râzî, "...Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler..."⁹ ayetinde sırasıyla Allah, melekler, kitaplar ve peygamberlerin zikredilmesine dikkat çekerek buradaki münâsebetin inceliklerini izah etmektedir.¹⁰ Bu nedenle öncelikle ayet içi münâsebetle ilişkin tespit edilen hususlarla başlamak gerekmektedir.

1. 1. Bir Müşkil Mesele Olarak Ayet İçi Münâsebet

İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*'da münâsebet tesis etmenin kolay olmadığını düşündüğü bazı ayetleri, *Tenâkuz ve İhtilaf* başlığı altında gündeme taşımaktadır. Müellif, ayetlerin ilk kısmı ile ikinci kısmı arasındaki irtibatı ortaya koymaya çalışmaktadır. Ayet içi münâsebet bağlamında "Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."¹¹ ayetine dikkat çekmektedir.

İbn Kuteybe, yetimlerin hakkına riayetle başlayan ayetin devamında erkeklerin ikişer, üçer ve dörder kadınlara nikâhlanmalarına değinilmesi arasında nasıl bir ilişki olduğunu sorgulamaktadır.¹² Ayetin iç münâsebetinin sorgulandığı bu örnekte daha da önemli olan husus, söz konusu münâsebeti müellifin bir önceki ayete referansla tesis etmesidir. Başka bir ifadeyle ayet içi münâsebet, ayetler arası münâsebet aracılığıyla kurulmaktadır. Buna göre bir önceki ayet, *yetimlerin hakkına riayet etmekten bahsetmektedir. İlgili ayette Yetimlere mallarını verin, temiz piş olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahdır.*¹³ buyurulmaktadır. Sonraki ayet ise yine bu konuya temas etmekte, *eğer yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız* ifadesiyle başlamaktadır.

Böylece müellife göre bir önceki ayet ile müteakip ayetin bu kısmını, sonrasında gelen kadınlarla nikâhlanmanın sınırlandırılmasına yapılan atfı da dikkate alarak anlamak gerekmektedir. Böyle bakıldığında Allah, yetimlerin hakkının gözetilmesinin önemi ile kadınların hakkının gözetilmesinin önemini birlikte zikretmekte ve her iki hususun da ehemmiyetini vurgulamaktadır. Dolayısıyla müellife göre ayet, erkeklere hitaben zımnen "yetimlerin hakkını koruyamama ve onlara karşı âdil olamama konusunda nasıl endişeleniyorsanız, nikâhınız altındaki kadınlar arasında da haksızlık etmeme ve onlara karşı âdil olma" konusunda aynı hassasiyeti taşımalsınız." mesajını vermektedir. Bu kaygı bağlamında ayet, erkeklerin nikâhlanacağı kadınların sayısını sınırlandırmaktadır.¹⁴ Zemaşşerî'nin de ilgili ayeti bir önceki ayetle irtibatlandırması ve ayetin iç münâsebetine dair İbn Kuteybe ile benzer açıklamayı yapması dikkat çekmektedir.¹⁵

Müellifin ayet içi münâsebet bağlamında gündeme taşıdığı ikinci ayete *Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı, haram ayı, boyunları bağızsız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir*¹⁶ şeklinde mana verilmektedir. İbn Kuteybe, ayetin ilk kısmında "insanların maddî ve manevî hayatları için destek kılınan hususlar" ile ikinci kısımdaki "Allah'ın her şeyden haberdar olması ve her şeyi bilmesi" arasındaki irtibatın ne olduğunu sorgulamaktadır.¹⁷ Müellife göre ayette insanların her an baskın yeme ve öldürülme ihtimali bulunan zorlu bir ortamda Allah'ın hem haram aylarda hem de Kâbe ve çevresinde insanlara güvenli ortamlar ve zaman dilimleri tesis ettiğinden bahsedilmektedir. Böylece Allah, insanların rahat nefes alabilecekleri mekânlar ve zamanlar yaratmakta ve

⁸ Ali Yılmaz, *Fahrüddin er-Razi'nin et-Tefsîrül-Kebîr (Mefâtihü'l-Gayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İncam* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 112-134.

⁹ *Diyanet İşleri Başkanlığı* (Erişim 15 Şubat 2023), Bakara 2/285. Makale boyunca *Diyanet İşleri Başkanlığı* ve *Kur'an Yolu* meallerinden yapılan alıntılarda <https://kuran.diyanet.gov.tr/> resmi web sitesine müracaat edilmiş, dipnotlar da buna uygun olarak verilmiştir.

¹⁰ Fahreddin Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1981), 7/138.

¹¹ *Kur'ân Yolu* (Erişim 15 Şubat 2023), en-Nisa 4/3.

¹² "وأما قولهم: أين قوله: وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ مِنْ قَوْلِهِ: فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ [النساء: ٣] ، فهل شيء أشبه بشيء؟" *İbn Kuteybe, Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr (Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 72.

¹³ *Kur'ân Yolu* (Erişim 15 Şubat 2023), en-Nisa 4/2.

¹⁴ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, 72-73.

¹⁵ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/14.

¹⁶ *Kur'ân Yolu* (Erişim 15 Şubat 2023), Maide 5/97.

¹⁷ "وقولهم: أين قوله: جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَيْدَىٰ وَالْقَالِدَةَ مِنْ قَوْلِهِ: ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ أَنْ اللَّهُ يَعْلَمَ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ [المائدة: ٩٧]؟" *İbn Kuteybe, Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, 73.

sürekli bir kaos ortamının hayatı dayanılmaz boyutlara getirmesinin önüne geçmektedir. İşte ayetin ikinci kısmının birinci kısım münâsebeti de burada ortaya çıkmaktadır. Allah, insanların hangi zorluklar altında yaşadığını ve kullarının maslahatına neyin uygun olacağını bildiği için ayetin ilk kısmında geçen mekânları ve zaman dilimlerini güvenli kıldığını haber vermektedir.¹⁸ Bu bağlamda bir önceki örnekte¹⁹ ayetin sibakından hareketle irtibat tesis eden müellif, burada tarihsel bağlamdan yola çıkarak ayet içi münâsebeti kurmaktadır.

Müellifin *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*'da ayet içi münâsebetine ilişkin üçüncü örneği Lokman 31/31. ayettir: *Görmez misin, varlığının kanıtlarından bir kısmını size göstereyim diye denizde gemiler Allah'ın lütfuyla nasıl yüzüp gidiyor! Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için açık işaretler vardır.*²⁰ İbn Kuteybe, bu ayette “Allah'ın lütfuyla gemilerin yüzüp gitmesi” ile “sabır ve şükür öğütleyen” ikinci kısım arasındaki irtibata dair bazı tespitler yapmaktadır. Ona göre denizde gemilerin yüzüp gitmesi, yalnızca sabreden ve şükredenler için değil, fakat aynı zamanda tüm müminler veya insanlar için Allah'ın varlığının açık işaretlerinden sayılmaktadır. Ne var ki müellife göre Allah, çeşitli ayetlerde tüm inananlara hitap ederken müminlerin öne çıkan vasıflarına dikkat çekmek amacıyla böyle bir hitap biçimini benimsemektedir. Yani sabır ve şükür, tüm müminlerde bulunması gereken hususiyetler bağlamında zikredilmektedir. Başka ayetlerde de Allah farklı misaller getirmekte ve bunlarda “inananlar için”,²¹ “akledenler ve tefekkür edenler için”²² “akıl sahipleri için”²³ ibretler, dersler bulunduğunu beyan etmektedir.²⁴ Bu üçüncü örneğin önemi, müellifin ayetin iç bütünlüğünü farklı ayetlerle destekleyerek tesis etme gayretinde kendini göstermektedir. Özetle İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân* adlı eserinin “tenakuz ve ihtilaf” başlığı altında kendi içinde münâsebet kurmakta zorlanılması muhtemel ayetlere örnekler vermekte ve “ayetler arası münâsebet”, “tarihsel bağlam” ve “Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri” gibi unsurlardan hareketle ayet içi münâsebeti tesis etmektedir.²⁵ İlgili ayetler hakkında Zemahşeri ve Razi tefsirlerinde de benzer irtibatlandırmalar yapılması, münâsebat ilminin teşekkül tarihine yönelik önemli bir tespiti ifade etmektedir.

el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân'da ise ayet içi münâsebetine dair *Farkında değil misin, Allah göklerde olanı da yerde olanı da bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın... Çünkü Allah her şeyi bilmektedir*²⁶ ayeti dikkat çekmektedir. Müellif, bu ayetin ilim ile başlayıp ilim ile sonlandığına vurgu yapmak suretiyle ayetin başı ve sonu arasındaki irtibata işaret etmektedir.²⁷

1. 2. Ayet İçi Takdim-Tehirin Münâsebâtü'l-Kur'ân'la İlişkisi

Söz diziminde belirli lafızların öne ya da sona alınmasını ifade eden takdim ve tehirin Kur'ân'daki örneklerine ulûmu'l-Kur'ân eserlerinde rastlanmaktadır. Esasen bazı ayetlerin takdim ve tehirli okunmasının ilk örneklerinin sahabe dönemine kadar uzandığı belirtilmektedir.²⁸ Suyuti, *el-İtkân*'da bu konuya müstakil bir bahis ayırmakta, bazı ayetlerde mevcut olduğu düşünülen takdim ve tehirin tespit edilememesi durumunda ayetin anlaşılmasının güçleşebileceğini ifade etmektedir.²⁹ Takdim ve tehir olgusundaki bu husus, münâsebat ilmine gönderme yapması bakımından önem arz etmektedir. Zira burada te'kid, teşvik, tahsis, lafız-mana uyumu, övgü, yergi, korkutma, sakındırma ve fasılaya riayet gibi çeşitli nedenlerle³⁰ nazım ve tertibin “olağan” sırasında değişiklikler yapılmaktadır. Fark edilmediği takdirde bu durumun ayet içi irtibatın tespitini zorlaştırabileceği ve hatta yanlış anlamalara yol açabileceği beyan edilmektedir. Muhâsibî, takdim ve tehirin nüzul döneminde Araplar arasında yaygın bir üslup özelliği olduğunu ifade etmekte ve *fi esâlibi'l-Kur'ân* başlığı altında bazı örneklerini vermektedir.³¹

¹⁸ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, 73-74. Zemahşeri ve Razi'nin yaptığı benzeri ayet içi irtibatlandırma için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/299; Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 12/108.

¹⁹ en-Nisa 4/3

²⁰ *Kur'ân Yolu* (Erişim 15 Şubat 2023), Lokman 31/31.

²¹ el-Hicr 15/77

²² en-Nahl 16/67, 69

²³ er-Ra'd 13/19

²⁴ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, 74-75. Benzer bir irtibatlandırma için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/23; Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/162-163.

²⁵ İbn Kuteybe'nin eserinin Kur'ân ilimleri açısından değeri üzerine yapılan ve bizim ayet içi Münâsebet bağlamında dikkat çektiğimiz örneklerin münâsebâtü'l-Kur'ân'la ilişkisine değinen önemli bir yüksek lisans tezi için bk. Gülcan Sevim Kayı, *İbn Kuteybe'nin Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kur'ân İlimleri Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 81-83.

²⁶ *Kur'ân Yolu* (Erişim 20 Şubat 2023), Mücadele 58/7.

²⁷ “بَدَأَ بِالْعِلْمِ وَخَتَمَ بِالْعِلْمِ” Haris el-Muhasibi, *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân*, thk. Hüseyin Kuvvetli (Beirut: Daru'l-Fikr, 1971), 352.

²⁸ Takdim-tehir meselesinin sahabe ve tabiundan itibaren tefsirin enstrümanları arasına girmeye başladığı hususunda bazı tespit ve örneklendirmeler için bk. Ömer Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı* (İstanbul: İsam Yayınları, 2022), 83-84.

²⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 446 vd.

³⁰ Kur'ân'da takdim ve tehir olgusuna ve örneklerine ilişkin müstakil bir çalışma için bk. Ahmet Tekin, “Kur'ân'da Takdim-Tehir'in Gereksizleri”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 1/1 (2017), 30-44.

³¹ Muhasibi, *Fehmü'l-Kur'ân*, 476 vd. Erken dönemde tefsirde usul arayışları bağlamında bu konuya temas eden bir çalışma için bk. Fatma Yalınz, *Tefsirde*

Ayet içi takdim ve tehir örneklerinden ilki, Kamer suresinde tekrarlanan *وَنذُرٍ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرٍ* ifadesidir. Bu ayete *Azabım ve uyarılarım nasılmış görünüşü*³² manası verilmektedir. Muhāsibî, sünnetullahın bir gereği olarak önce uyarının, daha sonra bu uyarıya kulak verilmemesi durumunda azabın gelecek olmasına rağmen, burada takdim ve tehir nedeniyle sıranın değiştiğini belirtmektedir. Müellif, apaçık uyarılara rağmen Nuh, Âd ve Semûd kavimlerinin davete icabet etmediklerini ve bunun üzerine azaba duçar olduklarını dile getirmektedir. Bununla birlikte ayette Allah’ın intikam alıcılığını göstermek amacıyla azabın öne çekildiğini beyan etmektedir.³³

Razî, surede dört kez tekrarlanan ifade hakkında çeşitli izahlar yapmasına rağmen, Muhasibi’nin dikkat çektiği “azabın uyarıdan önce gelmesi” konusuna değinmemektedir.³⁴ Zemahşeri ise takdim ve tehire işaret etmemekle birlikte ayetin, “azabım gelmeden önce onları uyarmam nasılmış!” şeklinde anlaşılabilirliğini söylemektedir. Ayrıca, öncekilerin çarptırıldığı azabın sonrakiler için bir uyarıyı ifade etmesi şeklinde de yorumlanabileceği görüşündedir.³⁵ Zemahşeri’nin ilk yorumu ile Muhasibi’nin takdim ve tehirin nedenine dair izahının aynı minvalde olduğu görülmektedir.

Fehmü’l-Kurʾân’dan ikinci örnek, *Kurʾân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah’a sığın*³⁶ şeklinde tercüme edilen *فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ* ayeti³⁷ üzerinden işlenmektedir. Muhasibi, bu ayette de takdim ve tehir yapıldığını, esasen ayetin “Allah’a sığın ve Kurʾân oku!” şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Yani, müellife göre bu ayette Kurʾân okumaya başlamadan önce Allah’a sığınılması talebine rağmen, takdim ve tehir nedeniyle ilk bakışta tam tersi bir durum anlaşılmakta, yani sanki önce Kurʾân okunması sonra Allah’a sığınılması emredilmektedir.³⁸

Zemahşeri, ayetin tefsirini bir önceki ayetten hareketle yapmakta, orada müminler salih amele teşvik edildikten sonra bu ayette Allah’a sığınmanın da salih amellerden olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Muhasibi’nin eylem olarak önce sığınmanın, sonra Kurʾân okumanın geleceğine dair dikkat çektiği hususa, Zemahşeri “...إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا...” ayetindeki³⁹ benzer durumu örnek göstermektedir. Ama müellif, takdim ve tehir olgusuna doğrudan dikkat çekmemektedir.⁴⁰ Razi de Zemahşeri’nin değindiği noktaları aynen vurgulamakta, ilâveten âlimlerin çoğunluğunun ayette kast edileni “Kurʾân okuyacağın zaman Allah’a sığın!” olarak anladığını belirtmektedir. Diğer yandan müellif, Ebu Hureyre, İmam Malik gibi isimlerin ayetteki emirleri mevcut tertibi üzerinden anladığını da eklemektedir. Buna göre kişinin, Kurʾân okumakla büyük sevap kazanacağı ancak akabinde istiazele bulunmadığında şeytanın kalbine düşüreceği vesveselerle kazanımlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacağı beyan edilmektedir.⁴¹ Bu anlama biçiminin, ayette doğrudan ya da dolaylı olarak takdim ve tehirin bulunmadığına gönderme yaptığı ortadadır.

Ayet içi takdim ve tehire son örnek, “*خَلِقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَجَلٍ*” ayetinden⁴² verilebilir. Genellikle bu ayete *İnsan aceleci, tez canlı yaratılmıştır*.⁴³ anlamı verilmektedir. *Fehmü’l-Kurʾân*’da ise ayet, *İnsan aceleden yaratılmıştır* şeklinde anlaşılmakta ve Muhasibi bu ayeti takdim-tehir olgusu temelinde izah etmektedir. Ona göre ayet, *Acele, insandan yaratılmıştır* şeklinde anlaşılmalıdır zira *acele etme*, ancak insanın yaratılmasından sonra meydana getirebileceği bir fiildir. Bu bağlamda müellif, insanın aceleci oluşuna dikkat çeken *وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا* ayetini referans göstermektedir.⁴⁴

“İnsanın aceleden yaratıldığını” ifade eden ayete ilişkin *Keşşâf*’ta kayda değer bir tespiti rastlanmamaktadır.⁴⁵ Fakat Razi, ayette geçen ifadelerde kalb olduğunu, yani takdim ve tehir bulunduğunu düşünenlerin mevcut olduğunu ifade etmektedir. Ancak ona

Usûl Arayışları: Erken ve Klasik Dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 267-268.

³² Mesela bk. *Kurʾân Yolu* (Erişim 15 Şubat 2023), Kamer 54/16.

³³ Muhasibi, *Fehmü’l-Kurʾân*, 476.

³⁴ Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 29/29 vd.

³⁵ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 5/659.

³⁶ *Diyanet İşleri Başkanlığı* (Erişim 15 Şubat 2023), Nahl 16/98.

³⁷ en-Nahl 16/98

³⁸ “المعنى من الله جل ثناؤه إذا أردت أن تقرأ فاستعد قبل أن تقرأ فاستعد قبل أن تقرأ فاستعد قبل الاستعدادة” Muhasibi, *Fehmü’l-Kurʾân*, 484. Yeri gelmişken, sözü edilen takdim ve tehirin bazı Kurʾân meallerine yansıtıldığı da görülmektedir. Mesela ayet, *Diyanet İşleri Başkanlığı* mealinde “Kurʾân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.” şeklinde tercüme edilmekte buna karşın *Kurʾân Yolu*’nda, “Kurʾân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.” olarak çevrilmiştir. Bk. *Diyanet İşleri Başkanlığı* (Erişim 15 Şubat 2023), Nahl 16/98; *Kurʾân Yolu* (Erişim 15 Şubat 2023), Nahl 16/98.

³⁹ el-Maide 5/6

⁴⁰ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 3/472.

⁴¹ Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 20/116.

⁴² el-Enbiya 21/37

⁴³ Örneğin bk. *Diyanet İşleri Başkanlığı* (Erişim 18 Şubat 2023), Enbiya 21/37; *Kurʾân Yolu* (Erişim 18 Şubat 2023), Enbiya 21/37.

⁴⁴ “لأن العجل فعل الإنسان بعدما خلق” Muhasibi, *Fehmü’l-Kurʾân*, 485.

⁴⁵ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 4/145.

göre mevcut “tertibi” üzere okunduğunda bu ayeti doğru bir manaya hamletmek mümkündür. Bu durumda ayetin “nazmının” aksi bir mana vermenin, yani *acele insandan yaratılmıştır* anlamının kast edildiğini söylemenin doğru olmayacağını net bir şekilde ifade etmektedir. Razi'ye göre bu ayette insanın çok aceleci olduğuna vurgu amaçlı bu tür bir kullanıma gidilmektedir. Aslında ona göre bu vurgu, Araplar arasında kullanılagelen bir üslup biçimini ifade etmektedir.

İlginç olan, İsra 17/11. ayette geçen *وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا* ifadesi, Muhasibi tarafından Enbiya 21/37. ayette takdim ve tehir bulunduğuna delil olarak sunulurken; Razi tefsirinde aynı ayet, *خَلِقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَجَلٍ* ifadesinin mevcut nazım ve tertibi üzere anlaşılabilirliğini düşünenlerin delilleri arasında zikredilmektedir. Üstelik Razi de bu görüşü desteklemektedir. Bu bağlamda müellifin, ayetleri Kur'ân'ın nazım ve tertibini esas alarak anlamayı ilk sıraya koyarak takdim ve tehir temelli bir okumaya gerekmedikçe başvurulmamasını önermesine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu durumda hem Muhasibi hem de Razi'nin üslup özelliği olarak takdim ettikleri ayetteki kullanım biçimine yönelik Razi'nin Kur'ân'ın nazım ve tertibi lehine konumlanan bir çizgiye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁶ Zemahşeri'nin ise bu iki farklı okuma biçimi arasından birini özellikle tercih ettiğine dair bir ifadeye rastlanmamaktadır.⁴⁷

Son tahlilde bu örnekler, takdim ve tehir olgusunun “bir ayetin başı ve sonu arasındaki münâsebet” içinde konumlanan bağlamına işaret etmektedir. Başka bir deyişle, erken dönemden itibaren takdim ve tehir olgusu etrafında esasen ayet içi münâsebet konusu işlenmektedir. Buradan hareketle takdim ve tehir ile münâsebat ilişkisinin erken dönemden itibaren literatürde ne kadar yer bulduğu sorusunun daha ileri araştırmaları hak ettiği rahatlıkla söylenebilir.

2. Ayetler Arası Münâsebet

Burada ayet içi münâsebetten sonra ayetler arası münâsebetin erken dönem eserlerinde ne kadar yer tuttuğu ele alınmaktadır. Bu bağlamda karşımıza çıkan bir ayet grubu örnek olarak incelenebilir. İlgili ayet grubuna bazı meallerde *Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakır (17). Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler (18). Yahut onlar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibidirler. Yıldırımlar yüzünden ölümden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkırlar. Hâlbuki Allah inkârcuları çepeçevre kuşatmıştır (19). Şimşek gözlerini kör edencesine çakar, onların çevresini aydınlattınca orada yürürler, karartınca da kalakalırlar. Allah dileseydi onların işitme ve görmelerini büsbütün giderirdi. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir (20)* anlamı verilmektedir.⁴⁸

Bu ayetlerde münâfikların durumuna ilişkin ikişer ayette iki ayrı misal verilmektedir. İlk misalden sonra İbn Kuteybe, ikinci temsille birinciye irtibatlandırılan bir cümle kurmaktadır. Müellif, münâfiklar için verilen birinci misalden sonra, aynı inanç grubuna yönelik benzeri bir misal daha verildiğini ifade etmektedir.⁴⁹ Söz konusu dört ayetin gerek Mukâtil tefsirinde⁵⁰ gerekse Zemahşeri⁵¹ ve Razi⁵² tefsirlerinde benzer şekilde irtibatlandırıldığı ifade etmek gerekmektedir.

Ayetler arası münâsebet bir diğer örnek, İbn Kuteybe'nin Müzzemmil suresinin başı ve sonu arasında kurduğu ilişkide kendini göstermektedir. Müellif, ilk ayetlerde gecenin belirli zaman dilimlerinde namazın emredildiğini, son ayette ise Hz. Nebi ve müminlere yönelik bu emrin hafifletildiğini vurgulamakta ve böylece surenin başındaki ayetle sonundaki ayet arasında bir irtibatlandırma yapmaktadır.⁵³ Esasen surelerin başları ve sonları arasındaki irtibatlar, münâsebâtü'l-Kur'ân'la ilişkili olmasının yanı sıra bir de sureleri bir bütün yapı olarak gören bir perspektife gönderme yapması bakımından da ayrıca önem arz etmektedir. Bununla birlikte sureleri müstakil olarak iç bütünlüğe sahip edebî birimler olarak ele alan tefsir örneklerinin geç dönemlere rastladığı, özellikle 20. yüzyılda temayüz ettiği görülmektedir.⁵⁴

Fehmü'l-Kur'ân'da “muhkem-müteşabih” başlığında Muhâsibî, Kur'ân'ın muhkem-müteşabihini ve nasih-mensuhunu bilmenin gerekliliğini net olarak vurgulamakta ve bunu tespit etmenin yollarını tek tek sıralamaktadır. Bu bağlamda müellif, “bir kısmı

⁴⁶ "إذا أمكن حمل الكلام على معنى صحيح وهو على ترتيبه فهو أولى من أن يحمل على أنه مقلوب وأيضاً فإن قوله خلقت العجلة من الإنسان فيه وجوه من المجاز فما الفائدة في تغيير النظم إلى المجاز" *Râzi, Mefâtihu'l-Gayb, 22/171-172.*

⁴⁷ *Zemahşerî, el-Keşşâf, 4/145.*

⁴⁸ Mesela bk. *Kur'ân Yolu* (Erişim 18 Şubat 2023), Enbiya 21/37.

⁴⁹ “ثم ضرب لهم مثلا آخر شبيها بهذا المثل” İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, 362.

⁵⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmut Şehhate (Kahire: Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, 1979), 1/91.

⁵¹ *Zemahşerî, el-Keşşâf, 1/190-191.*

⁵² *Râzi, Mefâtihu'l-Gayb, 2/80.*

⁵³ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, 364-365.

⁵⁴ Surelerin bütün birimler olarak incelendiği 20. yüzyıl tefsir literatürü hakkında bir değerlendirme için bk. Ersin Kabakçı, *Çağdaş Batı Literatüründe Kur'ân Metnine Yaklaşımlar: Metin Bütünlüğü Arayışları* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 141-156.

ancak müteakip ayetlerle birlikte ve benzer ayetlerle beraber okunduğunda anlaşılabilir” ayetlerin bulunduğunu söylemektedir.⁵⁵ Bu açıdan müellifin, Kur'ân'ın doğru anlaşılması için hem ayetler arası münâsebet hem de Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine gönderme yaptığı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda Muhasibi'nin takdim ve tehir olgusunun kapsamını ayetler arasına taşımak suretiyle ayetler arası münâsebetin örneklerini verdiği görülmektedir. Konuyu müstakil bir başlık altında somutlaştırmak, meselenin anlaşılması açısından daha uygun olacaktır.

2. 1. Ayetler Arası Takdim ve Tehirlerin Münâsebâtü'l-Kur'ân'la İlişkisi

Takdim ve tehirin genellikle ayet içi bağlamda karşımıza çıkan bir olgu olduğu ifade edilmektedir. Söz gelimi, Suyuti'nin verdiği Kur'ân'da yer alan takdim ve tehir örneklerine bakıldığında hemen hepsinin ayetlerin kendi içlerinden seçildiği görülmektedir.⁵⁶ Bununla birlikte Muhasibi, takdim ve tehirin ayetler arası örneklerini vermektedir. Bu tespit, ayetler arası münâsebet meselesine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Zira bu, “ayetlerin daha üst bir amaç için mevcut tertibinin değiştirildiği” anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bu farkındalık, ayetler arası irtibatlandırmalarda hata yapılmaması yahut da farklı yorum imkânlarının gözden kaçırılmaması açısından önem arz etmektedir.

Muhasibi'nin ayetler arası takdim ve tehir örnekleri içinde Hicr suresinin sekiz ayetten müteşekkil pasajı dikkat çekmektedir.⁵⁷ Bazı meal sahipleri bu pasaja *Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (âyetlerden) yedisini ve yüce Kur'ân'ı verdik (87). Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin! Onlardan yana üzülme, müminlere karşı da alçakgönüllü ol! (88). “Kuşkusuz ben apaçık bir uyarıcıyım” de (89). Nitekim biz, bölüp parçalayanları cezalandırdık (90).*⁵⁸ *Kur'ân'ı parçalara ayıranlar yok mu; (91) Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz! (92-93). Sen, sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme! (94)* anlamını vermektedir.⁵⁹

Muhasibi bu ayetlerde takdim ve tehir bulunduğuna dikkat çekmekte ve ayetlerin şu tertip üzere okunması gerektiğini ifade etmektedir: *فَوَرَبِّكَ لَسَلْتَهُمْ أَجْمَعِينَ (91) الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ (90) كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ (87) وَلَقَدْ أَنْتَبَذْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ (89) وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ (88) لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ (92-93) عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (89) فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (94)*.⁶⁰ Muhasibi, söz konusu ayetler arasında takdim ve tehir bulunduğunu ifade etmekle birlikte ilâve bir izah yapmamaktadır. Bu durumda söz konusu ayetler arasındaki münâsebet değinmesi nedeniyle *Keşşâf* ve *Mefâtihu'l-ğayb* tefsirleriyle mukayeseli bir inceleme yapmak gerekmektedir.

Razi, ayetler arası münâsebeti mevcut tertip üzerinden tesis etmektedir. 87-88. ayetlerin tefsirini önceki iki ayetten hareketle yapmaktadır. 85-86. ayetler, davet faaliyetlerinde her türlü olumsuz tepkiye rağmen Hz. Muhammed'e sabırlı ve merhametli davranmasını öğütlemektedir. 87. ayette ise insanlara karşı daha müsamahalı hareket etmesine yönelik bir motivasyon unsuru olarak kendisine verilen nimetler hatırlatılmaktadır.⁶¹ 88. ayet, bir önceki ayette bahsedilen büyük nimetler karşısında, dünyalık menfaatlerde gözünün kalmaması gerektiğine yönelik bir uyarıyı ihtiva etmektedir. Allah dünyalıklara tamah etmemesi konusunda kendisini uyardıktan sonra onun da aynı uyarıyı apaçık bir şekilde kavmine yapmasını emretmektedir (89).

Devamında Razi, 89. ayette geçen *nezîr* kelimesi ile 90. ayette geçen *enzelnâ* fiili arasında irtibat kurmaktadır. Ona göre *nezîr*, kulak asılmadığı takdirde azabı gerektiren uyarıyı ifade etmekte ve böyle bir durum neticesinde azap gerçekleşmektedir.⁶² Müteakiben gelen 91. ayetin ismi mevsulle bir önceki ayete bağlandığını dile getirmektedir. Müfessir, devamında gelen ayetlerde kendilerinden hesap sorulacak olanların da *muhtesimîn* olabileceğini düşünmektedir. Zira 92. ayette geçen *لَسَلْتَهُمْ*deki *hüm* zamirinin en yakına raci olması gerektiğini belirtmektedir.⁶³ Diğer yandan müellif, farklı görüşlere de yer vermekte, bu bağlamda 90. ayetin 87. ayetle birlikte okunabileceğini düşünenlerin de bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁴

Razi, 90. ayette geçen *muhtesimîn* kelimesinin muhtemel manalarına ilişkin görüşleri de aktarmaktadır. Bir görüşe göre bu kelime, Hz. Peygamber'e ulaşmalarını engellemek amacıyla müşriklerin belirli yolları aralarında “bölüşerek” insanların yollarını kesenleri ifade etmektedir. Diğer bir görüşe göre ise bu sözcükle, Kur'ân'ı “parçalara ayıran”, kimi ayetleri kabul edip

⁵⁵ “وَمِنْهُ مَا لَا يَعْرِفُ مَعْنَاهُ إِلَّا بَعْدَ تِلَاوَةِ مَا يَأْتِي فِي سُوْرَتِهِ وَأَمْثَالِ” Muhasibi, *Fehmü'l-Kur'ân*, 326.

⁵⁶ Ayet içi takdim-tehir örnekleri için bk. Süyûtî, *el-İtkan*, 446-451.

⁵⁷ Muhasibi, buna ilâveten Nisa 4/83-84'ü de ayetler arası takdim-tehir örneği olarak vermektedir. Bk. Muhasibi, *Fehmü'l-Kur'ân*, 479-480.

⁵⁸ Ya da (ayetleri) bölüp parçalayanlara da göndermiştik.

⁵⁹ Mesela bk. *Kur'ân Yolu* (Erişim 15 Şubat 2023), Hicr 15/87-94.

⁶⁰ Muhasibi, *Fehmü'l-Kur'ân*, 482.

⁶¹ Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/211.

⁶² Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/216.

⁶³ Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/218.

⁶⁴ Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/216-217.

kimilerini reddeden Ehli Kitap kastedilmektedir.⁶⁵ Üçüncü görüşte ise bunların Hz. Salih'e ve ona iman edenlere baskın yapmak için yemin edenler oldukları beyan edilmektedir. Bu durumda kelime, "taksimat" anlamından değil "kasem" kökünden alınmaktadır.⁶⁶ Zemaşşeri de *Keşşâf*'ta bu üç muhtemel manaya işaret etmektedir.⁶⁷

el-Keşşâf tefsirinde de *Mefâtihu'l-ğayb*'da değinilen hususlarla büyük oranda örtüşen bir içeriğin bulunduğu görülmektedir. Ancak eserde, ilgili ayet grubuna yönelik mûnâsebet temelli bir okumanın, *Mefâtihu'l-ğayb*'dan daha belirgin bir şekilde yapılması dikkat çekmektedir. Nitekim 88. ayetin hemen başında Zemaşşeri, ayetin bir önceki ayetle irtibatına dair muhtemel soruya⁶⁸ yanıt vererek başlamaktadır. Yani burada es-seb'u'l-mesâni ve yüce Kur'ân verildiği için (87), Hz. Muhammed'e kendilerine geçici dünya nimetleri verilenlerin mallarında gözünün kalmaması tavsiye edilmekte ve Kur'ân'la yetinmesi konusunda uyarı yapılmaktadır (88).⁶⁹ Hz. Nebi'ye kendisine tabi olan müminlere odaklanması emredilmekte, onlara şefkatle muamele etmesi talep edilmekte ve gayrimüslimleri açık bir şekilde uyarması teklif edilmektedir (89).⁷⁰

Muhasibî'nin takdim ve tehir ilişkisi temelinde dikkat çektiği meseleyi, Zemaşşeri'nin *Keşşâf*'ta "te'alleka" fiilini kullanarak "mûnâsebât" bağlamında ele alması dikkatleri çekmektedir. Nitekim müellif, 90. ayetin tefsirine, ayetin başındaki "كَمَا أَنْزَلْنَا" kısmının hangi ifadeyle "ilişkili" olduğu şeklinde bir muhtemel soruyla başlamaktadır.⁷¹ Bu konuda müfessir, iki yoruma yer vermekte ve bunların ilki, Muhasibî'nin yaptığı gibi 90. ayeti 87. ayetle irtibatlandırmaktadır. Bu durumda *Senden öncekilere indirdiğimiz ayetlerin benzerini sana da indirdik* şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır.

İkinci görüşe göre ise, Razi'nin de tercih ettiği, bir önceki ayetteki *nezir* kelimesinden hareketle *Onları (Kureys'i), senden öncekilere gönderdiğimiz azabın benzeri ile uyar* şeklinde bir anlam tebarüz etmektedir. Zemaşşeri, 87. ve 90. ayetlerin birbiriyle bu şekilde irtibatlandırılması durumunda araya giren ayetlerin teselli amaçlı bir ara söz olarak izah edilebileceğini beyan etmektedir. Böylece müfessir, Razi ile benzer bir yorumu paylaşmaktadır.⁷² *Keşşâf*'ta müteakip ayetlerin kendi aralarında ya da öncesiyle irtibatına dair herhangi bir yoruma rastlanmamaktadır.⁷³

Netice itibarıyla, ayetler arası mûnâsebet ile takdim ve tehir olgusu arasında önemli bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Özellikle Muhasibî'nin 87. ayetin 90 ve devamındaki ayetlerle okunması gerektiği yönündeki düşüncesi, Zemaşşeri ve Razi tefsirlerinde de yer bulmaktadır. Bununla birlikte Muhasibi, bu okumanın temelinde takdim ve tehir olgusunu yerleştirmektedir. Buna karşın Zemaşşeri ve Razi'nin "mûnâsebât ilmi" temelinde meseleye yaklaştıkları gözlenmektedir. 88. ve 89. ayetleri ise "takdim ve tehir" olarak değil de teselli amaçlı bir "arasöz" şeklinde niteledikleri görülmektedir. Bu durum, takdim ve tehir ile mûnâsebât ilmi arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Sureler arası mûnâsebet konusunda ise İbn Kuteybe, "içinde müşkil bulunduğu iddia edilen bazı sureler" başlığında Fîl ve Kureys suresi arasındaki irtibata değinmektedir. Bunun dışında konu bağlamında başka bir içeriğe eserinde rastlanmamaktadır. Müellif Mushaf tertibinde ardı sıra gelen bu iki surenin tek bir sure olduğunu savunanların da bulunduğunu zikretmektedir. İlâveten yazar, Fîl olayı ile Kureyşlilerin seyahatlerini güven içinde yapma fırsatı bulması arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır.⁷⁴

Sonuç

Bu makale, mûnâsebâtü'l-Kur'ân ilminin tarihine yönelik sorgulamaya erken dönem ulûmu'l-Kur'ân literatürünü de dâhil etmenin gerekliliği tezinden hareket etmektedir. İlgili literatürde bu ilmin konusuyla irtibatlandırılabilir diğer ilimlere ilişkin eserlerde belirli başlıklar altında mûnâsebet ilminin nüvelerine rastlanabileceği varsayılmaktadır. Buradan yola çıkarak İbn Kuteybe'nin *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*'ı ve Hâris el-Muhâsibî'nin *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân*'ı özelinde bir inceleme yapılmaktadır.

Bu eserler, ayet içi mûnâsebet ve ayetler arası mûnâsebet başlıkları altında işlenmektedir. İbn Kuteybe'nin "tenakuz ve ihtilaf"

⁶⁵ "الوجه الأول التقدير ولقد آتيناك سبعاً من المثاني والقرآن العظيم كما أنزلنا على أهل الكتاب وهم المقتسمون الذين جعلوا القرآن عضين حيث قالوا بعنادهم وجهلهم بعضه حق موافق للتوارة والإنجيل وبعضه باطل مخالف لهما فاقتسموه إلى حق وباطل" Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/217.

⁶⁶ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/216.

⁶⁷ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/418-419.

⁶⁸ "فإن قلت : كيف وصل هذا بما قبله؟" Zemaşşerî, *el-Keşşâf* 3/416.

⁶⁹ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/417.

⁷⁰ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/417-418.

⁷¹ "فإن قلت : بم تعلق قوله : كَمَا أَنْزَلْنَا" Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/418.

⁷² "أحدهما ، أن يتعلق بقوله : {وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ} [الحجر : 87] أي أنزلنا عليك مثل ما أنزلنا على أهل الكتاب وهم المقتسمون { الذين جعلوا القرآن عضين }" Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/418-419.

⁷³ Konu bağlamında her iki tefsirde yer alan yaklaşık aynı ifadeler için bk. Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/418 vd.; Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/218.

⁷⁴ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, 413-415.

başlığı altında bazı ayetlerin iç münâsebetine değinmesi, erken dönemde bu konunun “müşkil” meseleler arasındaki yerini almaya başladığını göstermektedir. Keza Muhasibi'nin Kur'ân'ın üslup özelliklerini işlediği bölümün “takdim ve tehir” başlığında gerek ayet içi gerekse ayetler arası takdim ve tehire dair örnekler vermesinin ortaya çıkarılması, bu makalenin önemli bulguları arasında yer almaktadır. Ayrıca bunların Zemahşeri ve Razi tefsirlerinde de büyük oranda münâsebât zemininde ele alınması, bu çalışmanın önemli çıktıları arasında sayılmaktadır. Böylece erken dönemde münâsebât ilmine has bir terminoloji eşliğinde, bu perspektifi merkeze alan çalışmalar henüz bulunmamaktadır. Ancak ilerleyen süreçte söz konusu ilmin kapsamına dâhil olacak bir içeriğin farklı başlıklar altında oluşmaya başladığı tespitlere yansımaktadır. Sureler arası münâsebet konusunun ise ayet içi ve ayetler arası münâsebet nazaran bahse konu eserlerde hemen hiç yer bulmadığı anlaşılmaktadır.

Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin metin içi bağlamı tespit etmeyi amaçlaması itibarıyla esasen “metin-merkezli” bir yaklaşım biçimini ifade ettiği, bu araştırma vesilesiyle ileri sürülmektedir. Sözlü kültür içinde nazil olan vahyin anlaşılmasında “problem” teşkil etmeyen ifade biçimlerinin, müteakip dönemlerde iki kapak arasına alınan Mushaf'ın yorumlanmasında “metin oluşturma” kaygısından neşet eden bir sorunsala dönüşmesi, önemli tespitler arasında yer almaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında makalenin varsayımını da ifade eden “Mushaf tertibinin bağlayıcılığı / otoritesi”nin yanı sıra Mushaflaşma sonrasında ortaya çıkan “kitap telakkisi”nin ve buradan neşet eden “metin-merkezli” okuma biçimlerinin de etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Böylece nüzul ortamında tedricen farklı konu ve bağlamlara ilişkin nazil olan vahiylerin, ilerleyen süreçte kendilerinden sadır olması beklenen insicamlı bir metnin parçalarına dönüştüğü görülmektedir.

Erken dönem münâsebât örneklerinde ayetin iç irtibatının zaman zaman tarihsel bağlamdan hareketle tesis edilmesine kayda değer bir tespit olarak burada yer verilmektedir. Bu durum, büyük oranda “metin-merkezli” bir incelemeyi ifade eden münâsebât ilminin teşekkülünde tarihsel verilerin etkisi meselesinin de araştırmaya değer bir konu olduğunu ortaya koymaktadır. Erken döneme ait iki ulûmü'l-Kur'ân eserinde münâsebât ilminin nüvelerini tespiti yönelik bu çalışmada ortaya çıkan bulgular, dönem ve literatür itibarıyla incelemenin kapsamının genişletilmesini tavsiye eden bir mahiyet arz etmektedir. Müşkilü'l-Kur'ân, i'câzü'l-Kur'ân ve münâsebât ilminin konusuna ve amacına ilişkin içerik barındırması muhtemel diğer Kur'ân ilimlerine ait erken dönem literatürün bu makalede örneklenen türden bir incelemeyi hak ettiği görülmektedir. Münâsebâtü'l-Kur'ân tarihi bağlamında telif edilen bu makalenin, esasen diğer Kur'ân ilimlerinin tarihine ilişkin de benzer perspektiften bir analizin imkân ve gerekliliğine dair bir örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Kaynakça | References

- Çetin, Mustafa. "Âyetler ve Sureler Arasındaki Münâsebet ve İncicam". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 505-543.
- Dinç, Ömer. *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*. İstanbul: İsam Yayınları, 2022.
- Diyanet İşleri Başkanlığı*. Erişim 18 Şubat 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- İtır, Nureddin. "Münâsebet İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Önemi". çev. Eyüp Kaya. *İslami İlimler Dergisi* 1/2 (2006), 219-245.
- İbn Kuteybe. *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Kabakçı, Ersin. "Âyetler Arası Münâsebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihî Kökenine Yönelik Bir Sorgulama: Tefsîru Mukâtil Örneği". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (30 Ekim 2020), 420-442. <https://doi.org/10.31121/tader.763761>
- Kabakçı, Ersin. *Çağdaş Batı Literatüründe Kur'ân Metnine Yaklaşımlar: Metin Bütünlüğü Arayışları*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Kayı, Gülcan Sevim. *İbn Kuteybe'nin Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kur'ân İlimleri Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 18 Şubat 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Muhasibi, Haris. *Fehmü'l-Kur'ân*. thk. Hüseyin Kuvvetli. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1971.
- Râzi, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1981.
- Süleymân, Mukâtil b. *Tefsîru Mukâtil*. thk. Abdullah Mahmut Şehate. Kahire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme, 4. Basım, 1979.
- Süyûtî, Celeleddin Abdurrahman. *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Şeyh Mustafa. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008.
- Şensoy, Sedat. "Nazmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/464-466. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Tekin, Ahmet. "Kur'ân'da Takdîm-Tehir'in Gereçeleri". *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 1/1 (2017), 30-44.
- Yalnız, Fatma. *Tefsirde Usûl Arayışları: Erken ve Klasik Dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İ'câzü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/403-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yerinde, Adem. "Müşkilü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/164-167. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Ali. *Fahrüddin er-Razi'nin et-Tefsîrü'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb) Adlı Eserinde Tenâsüb ve İncicam*. Atatürk Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhu't-Tevîl*. thk. Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud - Şeyh Ali Muhammed Muavvid. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-ubeykân, 1998.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim. Kahire: Mektebet-ü Dâri't-Türâs, ts.
- Zürkani, Muhammed Abdulazim. *Menahilu'l-İrfân fi Ulumi'l-Kur'ân*. Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, ts.

